

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

Статья посвящена современным проблемам формирования экологической культуры учителя биологии в школе.

This article is devoted to the modern problems of ecological culture forming of future Biology school-teachers.

Узагальнена характеристика періоду, що передусе початку ХХІ століття, з точки зору розвитку науково-методичного забезпечення формування екологічної культури студентської молоді, дає змогу виокремити два основних етапи:

- перший – з початку 70-х років ХХ століття науково-методичне забезпечення процесу формування екологічної культури мало за мету передачу наукових знань фундаментального і прикладного характеру, які орієнтовані на створення „екологічно чистих” технологій і методів природокористування;

- другий – з початку 90-х років ХХ століття на перший план висувається ідея формування відповідального відношення людини до природи та становлення екологічного мислення. Йде активний пошук методологічної основи адекватного процесу формування екологічної культури студентської молоді. За основу береться теза екологізації всієї системи освіти, яка має забезпечити інтерактивну взаємодію природничонаукових та гуманітарних знань, посилення гуманістичного компоненту освітнього процесу. Дослідження педагогічної феноменології екологічної культури студентської молоді вимагають якісних змін в науково-методичному забезпеченні. Мається на увазі забезпечення таких педагогічних умов формування екологічної культури особистості, які могли б пробудити і розкрити екологічну свідомість людини, а разом з нею особистісну відповідальність за все живе на землі. Провідна роль у вирішенні цієї задачі відводиться вчителю, і, насамперед вчителю біології, як провіднику сучасної гуманітарної екологічної ідеї.

У даній статті розглядається стан розробленості проблеми формування екологічної культури майбутніх вчителів біології. Зокрема, робиться акцент на аналізі напрямків і змісту науково-методичного забезпечення вищезазначеного процесу.

Питання взаємодії людського суспільства і природи є однією з найбільш актуальних проблем сучасності, успішне рішення якої залежить від рівня екологічної культури особистості та рівня громадської свідомості в цілому. На сучасному етапі відродження національно-культурного життя України, в умовах складної екологічної ситуації, що виникла в

суспільстві, фахівці, педагоги, психологи, вчені ведуть інтенсивні пошуки нового змісту, шляхів, форм і методів формування екологічної культури особистості.

Історичний аналіз причин виникнення та загострення екологічної кризи, та пошуку способів її пом'якшення поступово приводить наукову думку до необхідності широкого, та можливості всеохоплюючого залучення людства до розв'язання однієї з найболючіших, найневідкладніших проблем сучасності – охорони середовища. Як засвідчив світовий досвід, ефективною формою такого залучення є належним чином організована система екологічної освіти, яка в останні десятиріччя сформувалась у самостійну галузь педагогічної теорії і практики та виступає домінуючою сферою у формуванні екологічної культури. У контексті сказаного не можна не погодитись з російським футурологом І.В.Бестужевим-Ладой, який зазначає, що екологічна освіта сьогодні виступає тією областю, де навчання і виховання підростаючого покоління є найбільш ефективним.

Важливо наголосити на те, що у вирішенні цих завдань провідна роль належить вищим навчальним закладам, зокрема педагогічним, які здійснюють загально педагогічну та науково-методичну підготовку майбутніх вчителів, у тому числі й у галузі формування екологічної культури як обов'язкового чинника їх професійної кваліфікації. Особливо це стосується майбутніх вчителів біології, бо своєю навчально-виховною і просвітницькою діяльністю, особистісним прикладом вони впливають на поліпшення довкілля, на свідомість дитини.

На жаль, пересічна людина недостатньо підготовлена до рівня відповідальності. Молоде покоління не володіє знаннями та розумінням ролі екологічної взаємодії їхнього впливу на здоров'я людини, генофонд біосфери. Споживчий спосіб життя при низькій його якості, обмежена світоглядна культура є однією з причин екологічних негараздів.

Об'єктивно виникла потреба залучити до цього процесу всю систему навчання і виховання, провідною фігурою якої є вчитель біології.

Як свідчить аналіз літератури у підготовці вчителів біології існує декілька ключових проблем. Перша – у процесі

підготовки майбутніх вчителів біології біолого-екологічна концепція не реалізується, а декларується, в результаті – не вирішується її головна мета – формування екологічного світогляду особистості.

Корисний досвід у професійній підготовці майбутніх вчителів біології мають вищі навчальні заклади України. У 70-х роках ХХ століття у вищих навчальних закладах України велась цілеспрямована підготовка вчителів біології до природоохоронної діяльності в школі. Ці роки відзначалися також пошуками вчених, педагогів-практиків, науково-методичних підходів екологічної освіти учнів та студентів, встановленням науково-обґрунтованих відносин між людиною та навколишнім середовищем. У цей період проблеми науково-методичного забезпечення процесу формування екологічної культури стають предметом наукових досліджень і набувають постійної уваги, як з боку державних так і громадських органів влади.

Як показав аналіз літератури з цієї проблеми, дослідницька робота вчених у цей час була спрямована в основному на розповсюдження знань про природу, на констатацію фактів її знищення, тобто велась просвітницька робота. Так, у статтях, науково-методичних розробках та кандидатських дисертаціях розглядалися різні аспекти науково-природничої підготовки студентів вищих навчальних закладів України до просвітницької роботи в школі (Д.І.Трайтак, О.І.Кривицький, Н.М.Єн та інші). У другій половині 80-х років екологічна освіта в Україні стала розумітися як процес формування екологічної культури студентів вищих навчальних закладах, а науково-методичне забезпечення цього процесу зорієнтовано переважно на передачу спеціальних знань. Зокрема, цьому присвячені методичні рекомендації кандидатських дисертацій Г.Д.Панченко, Г.П.Пустовіт, С.В.Васильєва. Зміст і форми спеціально-методичної підготовки студентів педагогічних закладів до природоохоронної роботи в школі відображені в статтях учених-природознавців С.М.Глазачова, Б.Г.Юганзена, В.І.Кузнєцової, О.В.Міхеєва, І.Н.Пономарьової, В.В.Червонецького. Системі

природоохоронної освіти була присвячена докторська дисертація та монографія О.Я.Захлебного.

До науково-методичних робіт з проблеми формування екологічної культури учителя належать: монографія О.С.Сластьоніної „Екологічна освіта в підготовці учителя”(1984), докторська дисертація Е.Ю.Шапокене „Теорія і практика підготовки учителів біології до організації природоохоронної діяльності школярів”(1989).

Вивчення архівних матеріалів та науково-методичної літератури показує, що на початку 80-х років у зв'язку з ускладненням екологічної ситуації в Україні у педагогічній науці поряд з терміном „природоохоронна освіта” вводиться термін „екологічна освіта”, активізуються пошуки змісту, нових форм та методів формування екологічної культури студентів.

У 1977 році у навчальні плани природничих факультетів було введено курс „Екологія”(54 год.), зміст якого передбачав формування у майбутніх вчителів основних екологічних понять, умінь та навичок. Суттєву роль у вирішенні проблеми формування екологічної культури студентів природничих факультетів відіграли визначені і сформовані вченими-природознавцями О.М.Захлебним, І.Т.Суравегіною, Б.М.Польським головні екологічні ідеї та поняття, навколо яких були згруповані нові системи знань та пов'язані з ними види діяльності майбутнього вчителя біології.

Друга половина 80-х років характеризується подальшим підвищенням науково-педагогічних та спеціально-методичних вимог до змісту підготовки майбутніх вчителів.

Природничі кафедри ряду вищих навчальних закладів України розробляли факультативи, спецкурси та спецпрактикуми з питань охорони навколишнього середовища, покращення комплексної підготовки майбутніх вчителів біології. Їх завдання полягало в збагаченні педагогічними та методичними знаннями студентів з екологічної освіти.

Дослідженням виявлено, що у ці роки поглиблюється теоретична розробка змісту екологічної освіти студентів, визначаються шляхи його реалізації в практиці вищої школи, виділяються умови, які б забезпечували формування екологічної культури майбутніх вчителів біології. На заняттях з методики

викладання природничих дисциплін студенти „програвали” педагогічні ситуації, побудову і рішення навчально-виховних завдань, метою яких було формування у майбутніх вчителів навичок і умінь виховання екологічної культури учнів. У ході практики майбутні вчителі біології оволодівали вміннями складати плани і правильно обирати необхідні засоби охорони навколишнього середовища, проводити різні тематичні позакласні заходи. Викладачі вищих навчальних закладів насичували практичну підготовку студентів різноманітними формами роботи, професійно зорієнтованими на природоохоронну діяльність у школі [4,3-38].

Отже, у другій половині 80-х років метою екологічної освіти перестала бути лише просвітницька діяльність вчителя. Більш всього увага в цьому плані звертається на „передачу” вчителем „готових” форм спеціальних знань в області теоретичних основ фундаментальної та прикладної екології, що заважало учню в конкретній ситуації, проявляти самостійність, особистісний вибір, розумову та пізнавальну активність. Поза увагою вчителя залишалися мотиви, інтереси, особистісні задатки учня, які забезпечують його активність у ставленні до природи, спрямованість процесу формування екологічної культури особистості.

Когнітивність орієнтації методів, якими користувався в ті часи педагог, знеособлювала процес формування екологічної культури учня, і при цьому сам педагог залишався незброєним методикою цілеспрямованого формування екологічної культури, а головне, перед ним і не ставили такого психолого-педагогічного „надзавдання”.

Аналіз наукових досліджень та педагогічної практики цих років свідчить, що в країні недостатньо акцентувалась увага на необхідності формування внутрішніх орієнтирів поведінки студентської молоді, на проникненні екологічних принципів у мотиваційне „ядро” особистості. Внаслідок цього екологічні проблеми сприймаються як поява стихії, проблема самої природи. У методичній літературі екологічна культура майбутніх вчителів біології не розглядається як психологічне, інтегративне утворення особистості, до якого належать усі ті психологічні утворення, котрі сприяють прояву пізнавальної

активності. Недостатньо звертається увага на пізнавальну активність особистості, що проявляється як „я – включення” суб’єкта в процес діяльності з охорони природи. В результаті на початку 90-х років в школах України відчувався дефіцит компетентних спеціалістів і процес формування екологічної культури особистості учня більше декларувався у практиці школи.

Соціологічні дослідження тих років свідчать про недостатній рівень екологічної свідомості, зокрема школярів, про те, що поставлені цілі екологічного виховання не завжди досягалися. Так, характеризуючи принципи нового екологічного мислення, багато учнів виходили із застарілих стереотипів (49,9%), інші вважали, що природні багатства України невичерпні і це звільняє їх від обов’язку піклуватися про їх раціональне використання (10,9%). Та, головне, у школярів 90-х років між усвідомленням необхідності поглиблення екологічних знань та їх практичним застосуванням сформувалась велика дистанція.

Оцінюючи стан підготовки вчителів біології кінця ХХ століття, науковці прийшли до висновку про обґрунтування необхідності формування нового екоцентричного типу екологічної свідомості, виявити педагогічні умови ефективного викладання екологічних дисциплін, підготовки вчителя біології до організації навчально-виховного процесу в школі таким чином, щоб сформувати в учнів способи взаємозв’язку, які забезпечать можливості перетворення біосфери в ноосферу.

Отже, є очевидним, що провідна роль в цьому процесі відводиться вчителю. Як сказав академік М.М.Мойсеєв: „Сьогодні від вчителя в першу чергу... залежить не тільки доля цивілізації, але й збереження людини на планеті”[3, 9].

До середини 90-х років у нашій країні в освітній політиці було зроблено висновок щодо розвитку вищої школи, де було конкретизовано напрямки розвитку, сутність яких включає в себе тріаду: цілісність, екологізація і гуманізація. Було зроблено також висновок щодо реформування вузівської освіти. В умовах реформування народжується нова парадигма освіти, яка передбачає перехід від домінуючого в останнє десятиліття екстенсивного, інформаційно-репродуктивного

навчання до інтенсивно-фундаментального. Останнє орієнтоване на міждисциплінарні і проблемно зорієнтовані форми діяльності, що спираються на системне мислення та еволюційно-синергетичний підхід. Тому зараз йде інтенсивний пошук оптимального вибору цієї роботи. Один із варіантів його, на думку М.М.Мойсеєва, полягає в тому, що спрямованість до нової цивілізації повинна реалізуватися через коеволюцію (рівнобіжну, спільну, взаємозалежну еволюцію людства і природи) людського суспільства. Коеволюція є розв'язкою низки протиріч у тріаді екології, моральності і політики, як узгодження і „стратегії природи”, і „стратегії розуму”. Так як реальні закономірності і темпи еволюції біосфери та людського товариства надзвичайно різняться, то фактично мова йде про глибоку зміну поведінки суспільства стосовно природи, підпорядкування суспільства екологічному імперативу [2,35].

Звідси головним завданням реформування вищої школи є гуманітаризація освіти, під якою розуміється перехід від технологічно-технократичної моделі освіти до формування екологічної, тому що лише гуманітарно освічена людина може продуктивно розуміти основи природознавчих знань, використовуючи їх на практиці з метою доцільної й ефективної зміни навколишньої дійсності і на благо людини й природи. Як зазначає В.Налімов, у цьому й полягає мета навчання у вузі, який повинен готувати не вузького спеціаліста, а інтелігентну людину, особистість, що уміє мислити екологічно і бути стурбованою долями світу [4,20-24].

Гуманізація освіти взагалі трактується як спрямованість її мети, змісту, форм і методів на гармонійний розвиток особистості, розвиток творчих здібностей студентів [5].

Нові ціннісні орієнтації у вищій освіті концентруються також і у сучасних підходах до підготовки майбутніх вчителів біології, де ставиться завдання спрямувати теоретичні основи гуманізації професійної підготовки на практико-зорієнтований характер для того, щоб вони змогли стати початком реконструкції системи цінностей вчителя у бік особистісно-зорієнтованої освіти. Така спрямованість освітнього процесу сприяє ефективному формуванню екологічної культури майбутніх вчителів біології. Оскільки тільки через

сформованість усіх структурних компонентів екологічної культури усвідомлюється значущість збереження природного і навколишнього середовища взагалі. Водночас аналіз наявних наукових праць і спеціальних досліджень дає підстави для висновку, що вченими ще недостатньо приділено уваги проблемі формування екологічної культури майбутніх вчителів біології засобами особистісно-зорієнтованого навчання. Практично відсутні науково-методичні основи формування ціннісно-цільових аспектів вищезазначеного процесу, які сьогодні є системно-твірним фактором особистісно-зорієнтованого навчання. Недостатнє висвітлення означених вище питань у педагогічній науці дозволяє нам констатувати, що сучасна професійна підготовка майбутніх вчителів біології не задовольняє повною мірою потреби, пов'язані з життєдіяльністю людини в екстремальних умовах сьогодення.

Активний період розробки науково-методичного забезпечення процесу формування екологічної культури майбутніх вчителів біології умовно можна розділити на два етапи. Перший – пов'язаний із забезпеченням просвітницької діяльності вчителя в школі, яка орієнтована на передачу наукових знань фундаментального й прикладного характеру. В результаті чого на практиці у дітей сформувалась значна дистанція між рівнем теоретичних знань і усвідомленням особистісних практичних дій по попередженню екологічних проблем. Другий етап – розпочався з обґрунтуванням нової гуманістичної політики в області екологічної освіти, сутність якої полягає у формуванні нового екоцентриського типу свідомості. Це має створити у майбутньому рівнобіжну, спільну, взаємозалежну еволюцію людства і природи. Науково-методичне забезпечення цього етапу передбачає перехід від екстенсивно-інформаційно-репродуктивного характеру засобів навчання, до засобів інтенсивно-фундаментального характеру. Останні спираються на проблемно-зорієнтовані форми діяльності.

Науковцями встановлено, що особистісно-зорієнтований підхід до формування екологічної культури майбутніх вчителів є оптимальним. Водночас на практиці відсутнє науково-методичне забезпечення цього процесу.

Література

1. Кондрашова Л.В. Проблеми вищої школи у світі національної доктрини розвитку освіти України // Вища освіта України, 2003
2. Моисеев Н.Н. Экология человечества глазами математика (Человек, природа и будущее цивилизации). – М.: Мол. гвардия, 1988
3. Моисеев Н.Н. О системе „учитель” // Экология и жизнь, 2000
4. Налимов В.В. В поисках иных смыслов. – М.: , 1993
5. Щекина Н.Б. Проблемы экологического образования и воспитания учащихся в педагогической теории и практике школы Украинской ССР (1960-1980 гг.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Харьковский пед. ун-т им. Г.С.Сковороды. – Х., 1990